

M. TAKÁCS PÉTER

A szabadságért való küzdelem egyik lehetséges előzményéről: forradalmak a közigazgatás szolgálatában – Bibó István és Polányi Mihály kritikus szemléletéről

ABSTRACT

Modern public administration was formed in the crossfire of revolutions. István Bibó and Mihály Polányi interpreted the modern-day revolutions and their consequences starting from original problem statements, which had a decisive influence on the thinking about the nature of public administration and the development of public administration models that had an impact on entire generations. How can the ethos of the revolution be kept under the yoke of public administration? How can the interaction between the revolution and public administration be described? The analysis of the revolutionary theoretical writings of István Bibó and Mihály Polányi seeks answers to these questions.

Keywords: István Bibó ■ democratic opposition ■ tacit knowledge
■ public administration models ■ Mihály Polányi ■ political revolution
■ personal knowledge ■ historical memory

„A totalitárius globális hódítási kísérlet és teljes uralom volt a pusztító kiút minden zsákutcából.

*Győzelme egybeeshet az emberiség pusztulásával;
bárhol is uralkodott, elkezdte tönkretenni az ember lényegét.”^[1]*

/Hannah Arendt/

[1] Arendt, 1992.

I. BEVEZETÉS

Általános tapasztalat, hogy az emberiség eddigi történetében a forradalmak mindig a fennálló, az érvényes létrend radikális megváltoztatására tettek erőszakos vagy békés, sikeres vagy sikertelen kísérletet. A forradalmak szellemi-eszmei hajtóerejét és iránytűjét az egyedül helyes (igazságos) társadalomról kialakított tervezetek, az utópiák jelentették, amelyek a premodern korszakban vallási-teológiai, a modernitásban szekularizált nézőpontból és fogalmi szerkezetek összefüggésében formálódtak. Az európai társadalomfejlődésben rejlő, a hatalom humanizálására irányuló tendenciát a forradalmak társadalmi értelemben történő megjelenése, térhódítása olykor előmozdítják, más eseteken hátráltatják.^[2] A modern közigazgatás azon professzionalizálódott szakembergárda kitüntetett provinciája, amely a legbehatóbban érintkezik az emberiség szférájával. Kihatása az emberek társadalomban betöltött szerepe szerint kiterjed a mindennapi élet minden egyes archetípusára.^[3] Írásom ennek a tapasztalatnak az értelmezéséhez szeretne hozzájárulni Bibó István és Polányi Mihály forradalomfelfogásának bemutatásával. A két szerző forradalomról szóló írásai kritikai reakciók a világtörténelem forradalmi által okozott társadalmi-politikai, szellemi anarchiára, ugyanakkor annak a hitnek a dokumentumai is, hogy a társadalmakban léteznek olyan erkölcsi tényezők, hajtóerők, amelyek egy államot kivezethetnek a forradalmak okozta káoszából. Ilyen erkölcsi tényezőnek tekintették a politikai szabadság feltételeit megteremtő modern demokráciát, a gondolkodás és megismerés szabadságát biztosító modern tudományt, és feltételezték, hogy a társadalmi-kulturális fejlődés belső logikája és szerkezetváltozásai a „hatalom humanizálása” révén az emberi szabadság egyre nagyobb fokú kibontakozása irányába mutatnak. Mindez, hangsúlyozni szeretném, nem jelenti azt, hogy a forradalom, mint olyan, feleslegessé válik, hiszen a történelem konkrét határhelyzeteinek megoldásaként éppoly elkerülhetetlen, mint a háború.^[4]

[2] Az egyes történelmi államokban e tendencia erősödése vagy gyengülése jelenti az előfeltételt, vagy éppen az akadályát a szolgáltató-szolgáltató közigazgatás kialakításának.

[3] Carl Gustav Jung megfogalmazásában az archetípus azokat a képi sémákat jelöli, amelyek közös motívumok a különböző területeken élő népek mitológiájában, és melyek a filozófus véleménye szerint a kollektív tudatalattiból eredeztethetők.

[4] Lásd erről bővebben Schmitt, 2002; Arendt, 2002; Koselleck, 1997; Szun Ce, 2006; Clausewitz, 2013, 53.; Farkas – Pongrácz, 2018, 9-30. „A védelem, mint az állam egyik alrendszere az állam rendszerének egészére ható törvényszerűségekkel és erőhatásokkal is kölcsönhatásban áll” (Farkas – Pongrácz, 2018, 12.). Weber, 1998: „A háború csupán a politika folytatása más eszközökkel.” (Clausewitz, 2013, 54.).

II. BIBÓ ISTVÁN ÉS A „FORRADALOM ETHOSZA”

Bibó alapkérdése a következő: a kapitalizmus és a szocializmus milyen értelemben támogatója és/vagy ellensége a hatalom humanizálásának irányába „haladó” modern társadalomfejlődésnek? A társadalom szerveződése történelmileg mindig valamiféle rendformát ölt, és egyensúlyra törekszik a megőrzés és megújítás társadalmi-politikai erőinek állandó harcában. Ebben az értelemben Bibó szerint a kapitalizmus és a szocializmus az európai társadalmi fejlődés társadalomkritikai előremozdításának, elmélyítésének versengő formái, amelyek abban különböznek, hogy miként viszonyulnak a forradalom és erőszak problémájához.^[5] Az erőszak és annak minden megnyilvánulási formája – az állami kényszer, személyes élethalálharc, forradalom, háború – az ember félelemben fogant gyűlölködéséből és hatalomvágyából fakad.^[6] Guglielmo Ferrero eszmeisége döntő hatást gyakorolt Bibó gondolkodására. A történelmi-politikai események mozgatórugóját a félelemben, mint pszichikai determináló tényezőben jelöli meg. A forradalmi hatalomnak, mint a „gonosz” megtestesülésének elutasítása nem követi Ferrero esetében a demokrácia, a liberalizmus, a konzervativizmus vagy akár a monarchia értékeinek egyértelmű felvállalását. Ferrero a hatalom problematikáját szorosan összekapcsolja a legitimitáció kérdéskörével, problematikájával. A demokratikus legitimitás számára szükséges szabadság a politikai szabadság.^[7] Ferrero elméletében a félelem az „élő univerzum lelke” és a „hatalom a félelem legmagasabb rendű megnyilvánulása”.^[8] Bibó István 1933–34-ben az olasz–svájci tudós tanítványa volt a genfi egyetemen. Bibó egyik legközismertebb mondanója – „Demokratának lenni annyi, mint nem félni” – minden valószínűség szerint éppen Ferrerótól származik. Ferrero ugyanis ebben a könyvében így ír: „A demokrácia, amikor sikerül kiteljesítenie legitimitását, olyan kormányzatot alakít ki, amely a legkevésbé fél, és a legkevésbé van szüksége arra, hogy félelmet keltsen”. Az erőszak nem lehet semmilyen vonatkozásban öncél és önérték, mivel „erkölcsi” természete szerint alapvetően rossz. Az állami és nemállami erőszak alkalmazása során az élethalálharc, a forradalom, a háború csupán a lehetséges megoldási alternatívák közül a rosszabbik lehet, így értéke mindig csak relatív. Minden „halálos harcot” komoly alázattal kell értékelni, tudva, hogy erre azért került sor, mert a harc résztvevői nem találták meg a többség számára kedvező végkimenetelű megoldását, vagyis az adott problémahelyzetben nem voltak képesek konszenzusképes megoldási alternatívákat megfogalmazni, nem tudták a „helyes” politikai döntést racionálisan megindokolni, sem morális, sem játékelméleti értelemben.

[5] A forradalmár az, aki azt mondja, forradalom legyen, akkor is, amikor zajlik az élet, és ha a ma élete jó. (A forradalomból ugyanis szerinte csak még jobb dolgok szülehetnek.). A reakció az azt mondja, mindent meg lehet csinálni, csak a forradalmat nem, mert az minden értéket elpusztít.

[6] Bihari, 2012.

[7] Lásd erről bővebben Polányi Mihály 1958-ban megjelent Személyes Tudás c. írásában megjelenő szabadságfelfogását, valamint kitekintésként Hannah Arendt szabadságfogalmát a Sivatag és Oázisok c. művében.

[8] Szabó, 2002, 3-4.; Ferrero, 2001, 47.; Szabó, 2002, 297.; Ferrero, 2001, 58.; Ferrero, 2001, 204.

Az erőszakhoz hasonlóan forradalom sem lehet öncél, és ha állandóvá válik, azaz fenntartja a tényleges és potenciális erőszak és ellenerőszak játékát, ön maga értelmét semmisíti meg. A szabadság ügyéért indított forradalom egyetlen értelme az, hogy pillanatnyi erőszakkal megdönt egy önmagát túlélt állami hatalmi szervezetet, amelynek hitele vagy legitimitása a tömegekben annyira alá van ásva, hogy a forradalmi erőszak megszűnése után már nem képes önmagát újjászervezni. Ha azonban egy forradalom pillanatnyi erejében elbizakodva elkezd a tömegek köztudatában meg nem érett, önkényes elgondolásokat keresztülerőszakolni, amelyeket csak az erőszak állandósításával lehet fenntartani, akkor önnön értelmét semmisíti meg, mert nem növeli, hanem csökkenti a szabadságot, paradox módon visszamenőleg igazolja az általa megdöntött hatalmat, s adott esetben annak visszatértét is előidézheti. Dicsőséges és sikeres forradalomról akkor beszélhetünk, ha az új rend megteremtői nem esnek ebbe a hibába. Ebből a nézőpontból tekintve az eredendően diktatúrát alapító és végletekig fokozó bolsevik forradalmak céljukat tévesztett, a szabadság ügyét diszkreditáló forradalmak.

A proletárdiktatúra programja Marxnál még viseli némileg az „átmeneti zsarnokság” jellegét, azonban abban a percben, amikor a győzelmes forradalom a tömegek köztudatában meg nem értett, tapasztalatilag illegitim^[9] célokat törekszik megvalósítani, a diktatúra és vele a tényleges és potenciális erőszak szükségszerűen állandósul, a zsarnokság kényszerítő gépezetévé válik. A zsarnokság a hatalom egységének és oszthatatlanságának a következménye, s ha egyszer a zsarnokság uralmi gépezete kiépült és stabilizálódott egy államban, akkor az egész lakosság, az államnép szabadsága fenyegetve van. Bibó szerint a kapitalizmus a modern társadalomfejlődésnek csupán annyiban ellensége, amennyiben zsarnokságra, elnyomásra és kizsákmányolásra ad lehetőséget. Az elnyomás legveszélyesebb formája azonban nem a gazdasági, hanem a politikai. A kapitalizmus alapvető hibája nem a szabad vállalkozás rendszerében kristályosodik ki, hanem a birtokviszonyok igazságtalanságában: a szabad vállalkozás lehetősége ugyanis eleve csak a társadalom egy kis része számára áll fenn.^[10] Ezért minden kapitalizmusellenes forradalom alapvető célja a birtokviszonyok igazságtalanságának megszüntetése, a kapitalista magántulajdon kisajátítása. Ezt a kisajátítást a legradikálisabban a bolsevizmus hajtotta végre, azzal, hogy a kisajátította és munkásközösségi, illetve bürokratikus állami tulajdonba vette a nagyüzemeket.

Bibó 1953 és 1956 között az európai társadalomfejlődésről papírra vetett fogalmazványában az európai haladás–hit 20. századi kudarcai között vetett számat a bolsevik forradalommal. A bolsevik forradalom és a bolsevizmus nem illeszkedik az európai haladás, a szabadság, az igazságosság és az emberi méltó-

[9] Lásd erről bővebben: Ferrero, 2001.

[10] „Ahol az állam erős, ott a társadalom gyenge, és ahol a társadalom gyenge, a demokrácia még nem eresztt mélyen gyökeret.” (de Tocqueville, 1835; 1840). Politológiai értelemben a kevesek uralma a többség felett dichotómiája.

ság programjába. A sztálinizmus a leninizmus, a leninizmus pedig a marxizmus következménye. A korlátlan erőszak programszerű alkalmazása, a korlátlan hatalmú és mindenható párt pedig az öncélú forradalom, az erőszak-kultusz, az osztályharc, a proletárdiktatúra tanainak a folyománya.^[11] A bolsevizmus egyfajta embertelen elmélet ráerőszakolása az emberi világra. A marxizmus-leninizmus a legrosszabb fajta idealizmus, metaforákra épülő elmélet, szabadságellenes és zsarnoksághoz vezet.^[12] Bibó a fejlődés szervezőségét meghatározó kritériumnak tekinti. Meggyőződése szerint az „elsietett”, „fejetlen” forradalom a szocialista jövőt is beárnyékolhatja. Ami Közép- és Kelet-Európában legfőképpen fenyeget, az a korlátlan személyes uralom veszedelme, az, hogy nem diktatúra fog létesülni valami célból, hanem diktatúra önmagáért. A szocializmus programja lényegében nem más, mint a polgári demokratikus forradalom nagy lépésének logikus folytatása, tehát a polgári forradalom bizonyos értelemben logikus folytatása a feudális, középkori hűbéri szabadságok rendszerének.

A szocialista forradalom lényegében nem mond mást, hogy ne csak főispán-ságokat és királyságokat, de gyárakat se lehessen örökölni, hanem a tényleges alkotó teljesítmény arányában ebben a munkában részt venni. Ez lényegében a szocializmus tartalma. Az öncélú forradalmiságnak ez az erőszakkultusza végső következményeket értelt meg a 19. század végére és a 20. század elejére. Bibó szerint a francia forradalom részbeni kudarca két szörnyű következménnyel járt. Az egyik következmény a fasizmus, a másik az erőszak állandósítása. A forradalom alapítói ugyanis a forradalom elszánt ellenségével, a régi társadalom védelmezőjével szemben bevetett erőszakot az államon belül kiterjesztették minden más engedetlen vagy rivális csoportra is. Ezáltal a végeláthatatlan erőszaknak olyan hisztériáját szabadították a maguk társadalmára, amely a forradalom ügyét is véstesen kompromittálta, és lényegileg ugyanúgy a hatalom ügyintézőinek, a hatalom ügyes manipulánsainak és a terrororszak cinikus túlélőinek adta át az ügyek vitelét, mint annak idején a francia forradalom. A forradalom a társadalmi-politikai helyzetből függően lehet hasznos és nagyon haszontalan. A forradalmat lehet békésen, parlamentáris úton is véghez vinni. Ám abban az esetben, ha parlamentáris úton végrehajtanak valamilyen hatalomváltást, aztán a hatalom birtokában elkezdnek intenzíven erőszakot alkalmazni, akkor ez végeredményben megint csak ugyanazt a páni félelmet és gyakorlatilag a reakció győzelmét fogja elindítani, mint már a történelemben annyiszor. Ha csak egyszerűen forradalomnak nevezek egy merőben szabadságjogi és parlamentáris eszközökkel lefolytatott jelentősebb változást, akkor ez a forradalom szónak a kiterjesztése, amit merőben a forradalmi romantika fenn-

[11] Lásd erről bővebben Arendt 2002-es művében az állami erőszakmonopóliumról, a hatalomról, valamint az erőszak alkalmazásának 20. századi fortélyairól és a háborúról szóló részleteit.

[12] Vö. Kovács, 2004, 319-327.; Ifj. Bibó, 2012; Bibó, 1971, 128-129.

tartása érdekében használunk, ahelyett, hogy a dolgokat nevén neveznénk.^[13] Ilyen esetben társadalomreformról, fokozatos átalakulásról beszélnek, amelyek természetesen a forradalmiság által nagyon szigorúan elátkozott kategóriák. A társadalmi valóság a szocialista forradalmakat újból és újból rákényszerítette az összes demokratikus erővel, közöttük a szabadsági jogok teljességét való polgári demokratikus erővel való szövetezésre, az ún. népfrontpolitikára. A szocialista forradalmiság történetének a jellemző vonása a népfrontkísérletek beindítása, majd negligálása volt.^[14] A francia forradalom szabadságideáljában való megcsalatozás és a szabadságideálra való uralmi rátelepülés látványa az, amely a marxizmusból a gazdasági tényezők mindenhatóságának elméletét, az erkölcsnek a gazdaságtól való függőségére vonatkozó elméletét és a társadalmi élethalálharc programjának az elméletét létrehozta. A modern demokrácia az uralom fogalmának, az uralom jelenségének a megszüntetésére irányul. A modern demokrácia erkölcsi követelménye az egyenlő emberi méltóság, ami azt jelenti, hogy a szabadságprogram jegyében minden embernek joga van kinyilvánítani azt a szándékát, hogy az őt irányító és kormányzó kisebbséggel nincs megelégedve, és joga van részt venni annak elmozdításában. Ez egészen más helyzete a demokráciának, mint az ókorban a sokak uralmát jelentő demokrácia volt, és éppen ezért a maga idejében alapjában jogos vélemény volt az, hogy a demokrácia törekény és nem ideális államforma; viszont a modern moralizált demokrácia, amely nem a sokak uralmát, hanem az uralom megszüntetését tűzte ki, minden másnál jobb államformának bizonyult már eddig is.

1. Az 1956-os magyar forradalom

Bibó István 1911-ben született Budapesten. Szegeden nőtt fel, ahol 1933-ban jogi és államtudományi doktorátust szerzett, Magyar-ösztöndíjasként Bécsben és Genfben tanult. 1934-ben Budapesten jegyző lett az Igazságügyi Minisztériumban. 1935-től, politikai ambíciói lévén, bekapcsolódott a népfrontos mozgalomba. 1944. október 16-án a nyilasok letartóztatták baloldali szervezkedés és zsidómentesítő igazolványok kiadása miatt, átadták a Gestapónak, azok visszairányították a minisztériumba, ahol a nyilas miniszter szabadlábra helyezte. A vád ellene a mentesítő igazolványok kiadása volt. Budapest ostromát a városban élte meg, ezt követően, 1945. február végétől a Debrecenben megalakult új kormányzat belügyminisztériumába hívták közigazgatási munkára.

[13] Leo Strauss (1899-1973) szerint nem tudjuk a „dolgokat nevén nevezni”, mert az adott dogmát/kontextust nem a megfelelő lencsén keresztül vesszük társadalomtudományi nagyítónk alá; végkövetkeztetése: visszatérés a klasszikus politikai filozófiához, amely a premodernben gyökerezett, és alapját a klasszikus filozófia nyújtja.

[14] Lényegében ilyen, a népfrontpolitikához való visszatérésre irányuló kísérleteknek a leállítása történt az '56-os magyar forradalom és a '68-as csehszlovák átalakulás leállításánál, s mindkét esetben ennek igazolásául a reakciós, restaurációs, kapitalista visszafordulós veszélynek a felvázolása szolgált.

1945 és 1947 között napi munkája mellett politikai publicisztikával foglalkozott, tanulmányai jelentek meg a Valóságban és a Válaszban. 1946 nyarán a szegedi egyetem jogi karának alkotmánytan és közigazgatástan tanszékére nevezték ki nyilvános rendes tanárnak. 1947-ben a Kelet-európai Tudományos Intézet elnökhelyettesének is kinevezték, ezt 1949-ig, az intézmény megszűntéig el is látta. 1950-től egyetemi tanári állásából elmozdították, 1951-től a Budapesti Egyetemen könyvtárosi állásba került. 1948 után nem publikált. 1945 óta a Nemzeti Paraszti Párt tagja volt, 1947 választási kampánya idején vidéki városokban tartott népszerűsítő fórumokat. Ezt követően 1956 októberéig nem folytatott politikai tevékenységet. 1956. október 30-án a Petőfi Pártként újjászerveződő NPP intézőbizottságának vált tagjává, távollétében választották meg. 1956. november 2-án miniszternek jelölték, ezt november 3-án követte a miniszteri kinevezése, a Parlamentben csak 4-én, a hajnali órákban jelent meg. A Parlamentből november 6-án távozott. Bibó István a forradalmi eseményekről a börtönéveket követően is beszélt, a harcokban tevékenyen nem vett részt, az eseményekről értesülve lelkesedéssel reagált, és a kihallgatási jegyzőkönyvek is azt tanúsítják, hogy elsősorban politikai nyilatkozatok fogalmazásával és azok nyilvánosságá tételével járult hozzá személyesen a forradalmi változásokhoz. Az események ideje alatt a következő írásait fogalmazta meg: A forradalom alatt, Távirat az Egyesült Államok elnökének, Magyarok! (november 4-ei nyilatkozat), Expozé a magyarországi helyzetről, Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására, Miniszterelnök Úr! Kedves Imre Bátyám! (Nagy Imrének írt levele), Kiegészítés az 1956 november 6-án kelt expozéhoz és tervezethez. Bibó István írásait Göncz Árpád segítségével juttatták el nagykövetségekre. A cikkek megírása és terjesztése miatt végül 1957. május 23-án letartóztatták, és már másnap megkezdték kihallgatását. Az eljárás mindössze néhány hónapig tartott. A Bibó István elleni vád a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése és hűtlenség büntette volt.

Bibó tömör és egyetlen oldalban valóságghűn helyzetet értékel, és küzdött. Litván Györgyöt idézem: „Egyetlen oldalon mesterien foglalta össze a forradalom valódi céljait, s a szovjet támadással kialakult helyzetet és az erre adandó hazai és külföldi választ. Egyszerre realista és emelkedett hangvétele ezt a kiáltványt a magyar forradalom egyik legszebb és legjelentősebb dokumentumává avatja.” Egy harmadik kompromisszumos iratot is írt, amely az Expozé néven lett közismert, és ez kikerült – plakátok formájában – a budapesti utcákra. Ezt a tervezetet elküldte Andropovnak is. A Parlamentet végül november 6-án hagyta el.

A letartóztatást követően egy évvel megtartott per zárt tárgyaláson folyt. Az eljárás 1958. július 28-án kezdődött, és augusztus 1-én hirdettek ítéletet. Bibó Istvánt és bűntársait, Göncz Árpád másodrendű és Regéczy-Nagy László harmadrendű vádlottakat elítélték, és az ítélet már másnap jogerőre emelkedett. Bibó Istvánt életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték, Göncz Árpádot szintén, Regéczy-Nagy Lászlót pedig tizenöt évnyi börtönre ítélték el. A Bibó István elleni vád a forradalom leverését követő publicisztikai tevékenysége volt, az, hogy

a forradalom ügyét nyilvánosan és aktívan képviselte. 1963. március 27-én szabadult az általános amnesztiarendeletről. Gyarmati György elemzéseiből is kiderül, hogy Bibó István zokszó és „felhánytorgatás” nélkül tűrte sorsát, nem szervezett ellenállást vagy mozgalmat, a rá bízott könyvtárosi munka ugyan szellemileg nem elégtette ki, de a tiszta értelmiségi lét megőrzésére lehetőséget teremtett, és ebbe Bibó beletörődött. Szabadulását követően nem folytathatott tudományos és politikai tevékenységet, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárában tevékenykedett, 1971-től nyugdíjba vonult. 1979. május 10-én hunyt el.

A magyar forradalom, bár előkészítetlen és szervezetlen volt, és egy eszterlen vérengzésre volt válasz, ennek ellenére józan, emberséges és mértéktartó volt. Kilitástalannak nyilvánítani (magát a forradalmat) cserbenhagyatása okán lehet(ne) csupán. A magyar forradalomnak és leverésének legsúlyosabb következménye a Nyugat számára az, hogy tíz évi elvi és erkölcsi szempontokra hivatkozó politika és propaganda jutott arra a pontra, hogy kétségessé vált nemcsak az értelme és a kilátásossága, hanem sokak szemében talán a becsületessége is. Reményt jelent a magyar forradalom a nyugati világ számára. Azt a politikát, mely tíz év óta tartja reménységgel a kelet-európai országok belső ellenzékét és emigrációit, nemegyszer fogta el a kétség afelől, hogy vajon ezek az országok az egypártrendszer megszűntével milyen kormányzást fognak berendezni maguknak, hiszen tudott dolog volt, hogy a második világháború előtt a társadalmi, a nemzeti elnyomás és a rendi uralom legváltozatosabb formáiban éltek; s emigrációikat felerészben idejétmúlt életformájuk összeomlása s csak felerészben a szabadság vágya űzte Nyugatra. A magyar forradalom és általában a kelet-európai népek mozgalmi azt jelentik, hogy a nyugati világnak igenis be lehet, és be kell rendezkednie egy olyan nem agresszív és nem hatalmi, de mégis aktív és vállalkozó szellemű politikára, melynek célja az, hogy anélkül, hogy gazdasági és társadalmi rendszerét másokra rá akarná oktroyálni, igenis lépésről lépésre megnyerje a kelet-európai országokat és végül a Szovjetuniót magát is a szabadság nyugati technikái és e technikák mögött álló közös politikai erkölcs számára. A magyar forradalom sikerében is, levertetésében is egyugyanazon tanulságot érlel: azt, hogy az enyhülési politika összes döntő kérdései, a politikai és gazdasági önkormányzat, a törvényesség, a közéleti igazmondás, a bürokratizmus leépítése, az életnívó emelése mind kölcsönösen összefüggnek egymással, s nem lehet közülük megoldani a könnyelmesebbeket és félretenni a veszélyesebbeket; és azt sem lehet, hogy ezt az enyhülési programot tartósan folytassák a Szovjetunióban és lefojtsák a népi demokráciákban. A remény tehát éppen az egész problémakomplexumnak ebben az elválaszthatatlan kapcsolatában és összefüggésében rejlik: ezért lehetséges és ezért várható, hogy a fejlődés visszakanyarodjék oda és újból induljon onnan, ahonnan a magyarországi szovjet közbelépés végzetes elhatározása kitérítette. Ezért jelent reménységet a magyar forradalom a „harmadik út” erőinek is. E pillanatban, mint láttuk, a világ különböző részeinek a központi problémája a szabadság lehetőségeivel való élés kérdése. A nyugati világ birtokában van a szabadság legfejlettebb technikáinak, a szabadságjogokon

alapuló népképviselői parlamentáris demokráciának, s nagyban és egészben elfogadta azt az univerzális etikát, mely a szabadságintézmények alapja és működésük feltétele.

2. Közigazgatási koncepció

Bibó sokat foglalkozott a közigazgatással, annak jogszerűségével, demokratizmusával. 1956-os tervezeteiben is kiemelt helyen szerepelt a közigazgatás újjászervezése, amely a szakszerűség alapján, a versenyvizsga-rendszer általános bevezetésével történik. A közigazgatásba tömegesen bekerült diplománélküliek és „gyorsított kiképzéssel kiképzettek helyzetét” kötelező megállapításával vélte megoldani. Fontos elképzelése volt a közigazgatás bírói ellenőrzésének visszaállítása. Az *államhatalmak elválasztása egykor és most* című tanulmánya az egyik legfontosabb európai alkotmányos követelményt és demokráciakritériumot értékeli történelmi, jogfilozófiai távlatokban. Az írás zárómondatában az államhatalomnak szolgálattá, erkölcsi feladattá való átnemesítésén töpreng Bibó. A hatalom megnevesítésére, spiritualizálására és tárgyiasítására irányuló évszázados fejlődési tendenciák több más írásában is érdekelték őt. Bibó mindenekelőtt jogszerű, szolgáltszerű, tegyük hozzá, szakszerű és eredményes hatalomgyakorlási rendszert kívánt megvalósítani. Bibó szerint a közigazgatás eredményessége érdekében nem a végrehajtó hatalmat kell erősíteni, hanem a politikum behatását kell csökkenteni a szakszerű, szolgáltszerű és jogszerű közigazgatással szemben,^[15] s hogy a közigazgatás túlsúlyba kerülése a végrehajtó hatalom ellenőrzésének új formáit kívánja meg. Számos alkotmányos követelményt állít fel a közigazgatással szemben (különösen ilyen a közigazgatási bíráskodás szerepének erősítése). Közigazgatási és alkotmányjogi szempontból 1956-nak tehát alkotmányjogi jelentősége van, bár tudjuk, hogy a történelem esélyt sem adott egy esetleges, „56-os bibói alkotmány” elfogadására. Alkotmányos követelmények viszont megfogalmazódtak, és ezek leginkább Bibó István nevéhez, államminiszteri tevékenységéhez köthetők. Ezekhez az alkotmányos elvekhez nyúlt vissza jogfolytonosan az 1989/90-es alkotmányos rendszerváltozás, az 1989. október 23-án, az új nemzeti ünnepen kihirdetett köztársasági alkotmány és az első szabadon választott parlament első törvénye is, amely 1956 előtt, Bibó halhatatlansága előtt tiszteleg.^[16]

Kukorelli István Három István, három nemzeti ünnep, három példakép című monográfiájában őt kiemelt mozzanatot emel ki Bibó István szerteágazó életművéből: (1) a Nagy Imre-kormány minisztereként 1956 forradalmi napjain jegyzett, az alkotmányosság értékeit tiszteletben tartó alkotmánytervezet, amely-

[15] Lásd erről bővebben Max Weber bürokráciaelméletét a professzionizált, szakosodott és hivattudattal rendelkező hivatalnokréteg kialakulásáról és felemelkedéséről. Vö. Weber, 1970; Weber, 1996.

[16] Kukorelli, 2019, 7-13.

nek programjaihoz nyúlt vissza az 1989-90-es rendszerváltozás; (2) A bibói tízparancsolat, amely Kukorelli István szerint nekünk szól, amely bátorságra és tartásra biztatja a cselekvőképtelen közömbös embert; (3) Bibó István akadémiai székfoglalója a hatalommegosztásról, amelynek lényege Kukorelli olvasatában: „a hatalmat – mindenféle hatalomközpontosítást – újból és újból jogszerűvé kell tenni és érvényes értékszempontoknak alávetni”; (4) Az alaptörvényi elvekkel szemben elégtelenek a bibói fékek és ellensúlyok rendszere, mivel a többségi elv érvényesülését érhetjük tetten minden egyes jogi aktusban; (5) Végül pedig a decentralizációra építkező kormányzati rendszer. Ezen ötös fogat alkotja Kukorelli István interpretálásában Bibó István „láthatatlan” alkotmányát.^[17]

Ha Bibó Istvánt értékeljük, nem maradhat el az egyik legfontosabb írásának, a szabadságszerető ember politikai tízparancsolatának megidézése, amely mindmáig minden köztársasági eszméhez hű alkotmányjogász, történész, filozófus és politológus origója. Műfaját tekintve egyfajta deklaráció, akár csak az 1948-as Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata.

Bibó István: A szabadságszerető ember politikai tízparancsolata...^[18]

„1. megköveteli magának és megadja másnak a minden embernek kijáró tiszteletet, de megkülönböztetett tiszteletet, sem magának semmi címet nem követel, másnak pedig úrvoltáért, sem vagyonáért, sem hatalmáért, sem befolyásáért, sem ruhájáért megkülönböztetett tiszteletet nem ad, csak tisztességéért, vagy érdeméért; senki emberfia előtt meg nem alázódik, alázatoskodó megszólítási és köszönési módokat szájára nem vesz.

2. magát munkában szolgának, szabad idejében és a maga otthonában úrnak tekinti, és szembeszáll mindenkivel, aki magát szolgálata és munkája alatt is úrként, hatalmasként viseli és másokat szolgáknak, alacsonyabbrendűeknek kezel.

3. a maga vagy más munkája értékének a leszállítását, emberi kiuzsorázását, vagyoni vagy hatalmi helyzet kihasználását, s egyáltalán semmiféle kizsákmányolást nem tűr, magát vagy mást a maga igazából, világos jogából, megszolgált követeléséből semmiféle erőszakkal, megfélemlítéssel, rábeszéléssel, fortélyllyal kiforgatni nem engedi.

4. örködik a maga és minden ember egzisztenciájának a szabad és biztosított volta felett, illetéktelen vagy önkényes behatástól való mentessége jogvédelemmel és garanciákkal ellátottsága felett.

5. szüntelenül szem előtt tartja, hogy az emberi szabadság és az emberi méltóság egy és oszthatatlan és az egyik ember ellen akár társadalmi helyzete, akár származása, akár neme vagy kora címén elkövetett minden sérelem mindenki más szabadságát, méltóságát is veszélyezteti: ezért az emberi szabadság minden korlátozása, önkényes letartóztatás, fogvatartás, egyéni vagy hatósági hatalmaskodás, s az emberi méltóság mindenféle megalázása ellen azonnal együttesen, de ha az rögtön nem lehetséges, magában is fellép.

6. gyűléseken, egyesületben, munkaközösségben vagy bármiféle közösség-

[17] Lásd erről bővebben: Kukorelli, 2021, 171-173.

[18] Bibó, 1940. A kézirat lelőhelye: Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára MS 5111/15.16.

ben éppenúgy, mint a magánéletben önkényeskedést, akarnokoskodást, magánérdek illetéktelen érvényesítését, visszaélést, köz becsapását, közakarat meghamisítását, s mindenféle fenyegetést és terrorizálást nem tűr, minden ilyen ellen saját maga azonnal felszólal és más tisztességes emberekkel összefog, az erőszakosan érvényesülni próbálókat, tekintet nélkül arra, hogy kire és mire hivatkoznak, leleplezi és meghátrálásra kényszeríti, tisztában lévén azzal, hogy minden ilyennek az érvényesülése csakis a tisztességes emberek kényelmessége és megfélemlíthetősége miatt lehetséges.

7. semmiféle anyagi visszaélést vagy panamát el nem hallgat, sem elfedezni nem segít, bármilyen hatalmas embert kell is ezzel lelepleznie.

8. minden közügyben meggyőződése szerint vall színt: fenyegetéstől meg nem ijed, hízélgésnek be nem dől, s szavazatát vagy aláírását semmi pénzért vagy előnyért el nem adja.

9. minden felismert közérdek ügyében kezdeményezőleg lép fel, minden közérdekű szövetkezésben vagy mozgalomban tehetsége szerint munkájával és adományával részt vesz s igyekszik azt győzelemre segíteni, tisztában lévén azzal, hogy a közügyek elhanyagoltsága vagy méltatlan emberek kezébe való kerülése egyedül a tisztességes emberek kezdeményezésének hiánya és közéleti bátortalansága miatt történik.

10. bízik a közösség erejében, az emberek többségének tisztességében és abban, hogy ezt elegendő bátorsággal és igyekezettel érvényre is lehet juttatni, ezért a maga példájával, minden rosszhiszeműség elleni együttes és eredményes fellépéssel és minden jóhiszeműség számára a bizalom előlegezésével erősíti maga körül a közösségben és a tisztességes szándék győzelemre vihetségében való hitet.”

Bibó tízparancsolatában rendszeresen visszatérő momentum az elnyomás, az önkényeskedés, amelynek ellenpólusát képzi a cselekvő, szabadságszerető ember, hiszen civil kurázi nélkül nincsen alkotmányos demokrácia.^[19] Jelen tízparancsolat Bibó életének hányattatott sorsát, valamint az 1956-os szerepvállalását is felidézi.

Az eddigiekben bemutattam Bibó István forradalom- és közigazgatáskonceptióját, a továbbiakban Polányi Mihály recepcióelemzésére vállalkozom – kiemelten a személyes tudás gondolatkörére (különös tekintettel a tudás és szabadság dichotómiára és az 1956-os magyar forradalom Polányi általi megítélésére), valamint az e forradalomra reflektáló Szovjetunió-képre.

[19] Bibó, 2011, 41-43.

III. POLÁNYI MIHÁLY ELMÉLETE A TUDÁS SZEMÉLYES JELLEGÉRŐL

„Ahol az állam erős, ott a társadalom gyenge, és ahol a társadalom gyenge, a demokrácia még nem eresztett mélyen gyökeret.”^[20]

/Alexis de Tocqueville/

Nem mindennapi család volt a Polányiaké az akkori Magyarországon; elsősorban zseniális tagjainak pályafutása hitelesíti ezt a megállapítást. A család tagjai – eredetileg Pollacsek néven – Kelet-Magyarországról indultak el, pontosabban a Kárpátaljáról, ahol gőzmalmot alapítottak. Elődeiket a 19. század elejétől tartják számon. A család tagjai a 19. század közepén indultak el Ungvárról Nyugat felé, hogy azután a magyar és az osztrák főváros, valamint Németország több városa érintésével jussanak el a világ legkülönbözőbb tájaira, Európán kívül az Egyesült Államokba, Dél-Amerikába, Kanadába. Előbb a Horthy-rendszer, majd a náciizmus elől menekülve rajzottak ki a nagyvilágba. Laura, Adolf, Károly, Zsófia mellett Mihály volt az ötödik testvér. Polányi Mihály volt, aki eredetileg orvosnak készült, de azután a fizikai kémiát választotta hivatásául, majd eljutott a közgazdaságtudományig,^[21] mígnem élete utolsó harmadában a társadalomtudományoknak (kiemelten a társadalomfilozófiának) kötelezte el magát.^[22] Polányi Mihály 1920-ban Németországba emigrált, hogy kémikusként dolgozzék Berlinben, a Kaiser Wilhelm Institutban. Itt házasodott meg a római katolikus szertartás szerint (Polányi maga is katolikus hitre tért). 1929-ben felesége, Magda fiút szült, Polányi Jánost, a későbbi Nobel-díjas kémikust. Németországban kötött életre szóló barátságot Wigner Jenővel. Miután 1933-ban Németországban hatalomra kerültek a nemzetiszocialisták, Polányi a Manchesteri Egyetem (University of Manchester) fiziko-kémia professzora lett. Hatalmas váltásként a későbbiekben, miután egyre többet publikált a társadalomtudományok és a filozófia területén, (1948 és 1958 között) az egyetem társadalomtudomány professzora lett.

Polányi tézise miszerint minden tudományos kutatás, fogalom- és elméletalkotás, tanítás előfeltételét a tudós személyes hite és meggyőződése képezi, amely által egyáltalán kapcsolódni tud a „dolgok” átfogó rendszeréhez. A tudomány „természetét” vizsgálva abból indul ki, hogy a megismerés mindig valamilyen előzetesen létező, azaz ontológiai értelemben „valóságos dolgot” feltételez, így a tudományos tételek, ismeretek lényegüket tekintve eleve részei a valóságnak, illetve eleve a valóságra vonatkoznak. A tudomány a már meglévő ismeretanyagot folyamatosan a valóság új megismerési formáival próbálja meg kiegészíteni,

[20] De Tocqueville, 1835; 1840.

[21] Elsősorban a szovjet tervezgazdaság, az ún. szocialista gazdaság érdekelte Polányi Mihályt.

[22] Polányi Mihály fia, J.C. Polanyi kémiai Nobel-díjas (1986) tetőzte be apja természettudományos kutatásait.

de az új megismerés vagy felismerés alapulhat a már meglévő ismeretek kritikai elemzésén is. Ezért a tudományos megismerés normálformájában a kutatók feltételes kijelentéseket tesznek, amelyek Polányi szóhasználatában csupán „munkahipotézisek”^[23] – melyekről készek lemondani, ha érvelésük és megfigyelési adathalmazaik nem támasztják alá ezen felvetődött kérdéseket. Egy munkahipotézis csak annyiban érvényes, amennyiben azt megfigyelési adatok, illetve érvek alátámasztják, ám Polányi később megjegyzi, hogy egy elmélettel szemben támasztott ellenvetés végül nem vezet el a kritika alá vont tétel negligálásához, hanem éppen ellenkezőleg: további elmélyült kutatómunkát, gondolatritmikát és fejlesztést igényel. Polányi úgy véli, hogy a személyes (csak a tudóst meghatározó) ítélet minduntalan szerephez fog jutni annak eldöntésében, hogy „...a bizonyítékok valamely csoportja milyen mértékben befolyásolja egy konkrét állítás érvényességét”.^[24] Vagyis a tudós maga döntheti el, hogy mit fogad el számára igazsággént, és mit utasít el és tekint hamisnak. Láthatóvá válik, hogy az „ítéletek közötti választásban” létezik egy morális aspektus is Polányi számára, amely munkálkodik azon, hogy a tudós ítéleteit lelkiismereti kérdéssé avassa. E tudományos lelkiismeretet nevezi Polányi „harmadik félnek”, melynek hatására a tudós „felülbíráhatja saját kreatív impulzusait és kritikus óvatosságát”.^[25]

A tudomány egységességének alapját Polányi értelmezésében az értékítéletek lelkiismerethez (vagy érzülethez) kapcsolása teremti meg. A tudományos megismerés, mint kutatás és diskurzus alapvető ténye tehát, hogy minden egyes tudós^[26] a reá jellemző személyes ítéletre hagyatkozva alakítja ki és kommunikálja egyéni látásmódját és végső soron kutatási eredményeit, a tudósok elméletei csak e személyhez kötöttségükben válhatnak tudományos kritika, elfogadás vagy elutasítás tárgyává. Mindebből két dolog következik: a) A tudományos viták sohasem szűnhetnek meg, és nem is szüntethetők meg anélkül, hogy magát a tudományt ne semmisítenék meg (ahogyan azt próbára tette a tudományos szocializmus). b) Polányi egy paradoxon mellett érvelve állítja, hogy a tudósok közötti egyetértés szükségképpen a közöttük lévő nézeteltérésekben ölt testet: vagyis a tudósok mindegyike meg akarja győzni tudóstársait saját állításának helyességéről, így minden tudományos konszenzus csak az alapvető disszenzus lehetőségének a horizontján nyerhet értelmet. A tudomány Polányi értelmezésében tehát csak úgy maradhat életképes, ha a tudósok a személyes tudáshoz kötöttségük alapján mindig egyéni nézeteiket képviselik, s a tudomány világában ezáltal válnak teoretikus döntéseik „szuverénnek”. Az a) és b) pontban rögzített tézisek írják le a tudomány hagyományát, amely csak akkor lehet és lesz továbbra is működőképes, amennyiben azt teljesen eredeti értelmező ítéletekkel egészítik ki. Polányi tudományelméletnek, pontosabban hivatásfelfogásának az

[23] Vö. Polányi, 1992b, 13.; Polányi, 1997, 10.; Polányi, 1997, 320.; Polányi, 1992b, 92.

[24] Polányi, 1997, 33.

[25] Polányi, 1997, 43.

[26] Polányi tudományértelmezésének középpontjában a kutató (a tudós) áll, kinek függetlensége egyben a tudományos élet motorja is.

alapgondolata a tudományos gondolkodás és megismerés, a kutatás és diskurzus szabadsága: „A tudományról való eszmecserének szabadnak kell lennie!” A szabadságélménynek ez az értelmezése vezet át a politika- és államtudomány problématerületére, ahol e tudományok hivatásfelfogásában hasonlóképpen kulcsszerepet játszik a „szabadság kategóriája”.^[27] Alighogy elindult az emberiség új reményei megvalósításának útján, a haladásra vonatkozó elképzelések eltérő volta máris két, egymással halálos ellenséggé szemből álló táborra osztotta az emberiséget.^[28] Polányi kérdésfeltevése így hangzik: „A progresszióra való törekvés miként idézte elő és teremtette meg Földünk hatalmas területén az eszmék olyan rendszerét, amely végzetesen szemben áll az emberi fejlődés eredeti reményeivel”. E két, egymástól szöges ellentétben álló eszmék és államok a bipoláris világrend szereplői egyrészt az Amerikai Egyesült Államok és nyugati szövetségesei, másrészt Polányi korában a Szovjetunió. Polányi a haladást gátló tényezőként emeli ki a Szovjetunióban meghonosodott „tudományos szociológiát”, és szembeállítja a nyugati modellekkel. A tudományosszociológia-modell alapjait képezik az alábbiak: a fennálló társadalom lerombolása útján válik lehetségessé a társadalom gyökeres megváltoztatása, melyhez az erőszak monopóliumán kívül más tényezőre nincs szükség, valamint a hatalom forradalmi megragadását nem korlátozhatja semmiféle erkölcsi megfontolás. Vagyis az erkölcsi mércék kívül esnek a modell adta keretek hatókörén. A Szovjetunióban „a politikai befolyásolás csak árthat a tudománynak”.^[29]

1. „Szovjetunió-kép” és az 1956-os magyar forradalom

Politikatudomány-feladatfelfogásának gyökereit az 1956-os magyar forradalomra adott egyedi válaszreakcióinak alapos áttanulmányozása révén érthetjük meg. A magyar és a lengyel forradalmak (felkelések) lerombolták az addig fennálló morális inverzió egész rendszerét – jegyzi meg Polányi, aki a magyar forradalom „diadalmasságát” nem csupán kezdeti lelkesedésének sikerében látta meg, hanem abban az értelemben is, hogy eme forradalom nem volt más, mint a kommunista értelmiség korábbi felfogásának felülvizsgálata. Polányi szerint a totalitárius állam erősen fegyverkezett, fegyveres apparátusra alapozott szervezete egyik napról a másikra szertefoszlott, mihelyt az addigi meggyőződés helyét átvette az új. Ez az új meggyőződés pedig nem más, mint a szabad társadalomban kitörő igazságvágy iránti szenvedély. E mellett ható tényező továbbá az, hogy kezd elterjedni egy világosabban látható politikai lelkiismeret. A marxizmus az emberi haladás eszméjét az erőszak doktrínává egyszerűsítette le, s a moralitást alapvetően a gazdasági szükségszerűségek szintjére redukálta, melynek hatására a morális tényezők illuzórikussá váltak. E felfogás ered-

[27] Vö. Polányi, 1997, 104.; Polányi, 1997, 169.

[28] Polányi, 1992b, 98.

[29] Polányi, 1997, 150.

ményeképpen a demokrácia és a szabadság (nyugati) állampolgári építőköveit burzsoá fordulatnak vagy szemfényvesztésnek csúfolták, miközben az egypárti diktatúrát tekintették szabadnak és demokratikus alapokra épülőnek. Polányi ezen a ponton utal Hannah Arendt Oroszországgal kapcsolatos megállapítására, arra a bolsevizmus magabiztosságra, amellyel félretolja a mindennapi erkölcsi normákat. A félresöprés immár a kommunista propaganda alappillérvé vált. Polányi úgy látta: a 20. századi totalitarizmus nem kíván visszaérni a francia forradalmat megelőző állapotokhoz, hanem előre halad – belső ellentmondásainak beteljesítése, a végcélja felé. Mind a lengyel, mind pedig a magyar forradalom egyrészt a kommunisták lázadása, másrészt pedig a revizionizmus hatására a szovjet birodalomban eme belső ellentmondások visszafordítására tett kísérleteknek tekinthetők. Ezen zendülés hozta életre (elsősorban magyar és másodsorban lengyel viszonylatban egyaránt) a „demokratikus” alapokon szerveződő ellenzék centrumát, mely elsöpörte a kommunista kormányzatot Magyarországon és Lengyelországban.

Bár a Szovjetunióval kapcsolatos értelmezését „az értékmentes szociológia, a historicista történetírás és a mélylélektan nyelvén”^[30] fogalmazta meg, azonban tisztában volt azzal, hogy ezek nem adnak számunkra kellőképpen útmutatást arra vonatkozólag, hogy eligazodjunk azon eszmények vonatkozásaiban, melyekre a magyar felkelők felelködtek. Polányi három szakaszra osztja szét a szovjet típusú birodalom széthullását. Egyrészt a nyugati vezető értelmiség elfordulása „a bukott Istentől”, a második világháború után a kommunisták egy elszánt csoportja élesen szembefordult már a Szovjetunióval. Másrészt a soron következő döntő változás a Szovjetunióban Sztálin halálával vette kezdetét, amikor is szabadon bocsátották azt a Kremlben fogva tartott tizenhárom orvost, kiket saját hamis tanúvallomásaik alapján Sztálin és a kormány tagjai ellen irányuló gyilkossági kísérlet vádjával ítélték halálra. A szabadon bocsátás intézkedése megrendítő csapást mért a Pártra nézve. Amint a Párt igazságát megcáfolhatta a merő burzsoá objektivizmus, abban a pillanatban a Sztálin által kitalált univerzum szertehullott és darabjaira bomlott szét.^[31] A folyamat harmadik kulcsmomentuma pedig a magyar írók lázadása volt (mely a Petőfi Kör keretein belül indult ki), s vált egyszerre a kommunista gondolkodás és felfogás megváltozásának kiindulópontjává. A gondolkodás megváltásának példái között szerepel Polányi érvelésében Gimes Miklós szavai mellett Pálóczi Horváth kommunista író esete is, aki Rákosi börtönében élte meg a szemléletváltást. Hamis vádak alapján tartóztatták le 1949 szeptemberében, kínzásnak vetették alá a beismerő vallomás kicsikarása érdekében, ám ez sem ingatta meg hitét a Pártban és az általa vallott ideológiában. S ezt követően két év börtön után revidiálta álláspontját, és megtagadta a pártot. Az elmúlt csaknem fél évszázad alatt a gondolkodásmód olyan mértékű radikális változásainak lehettünk szemtanúi – Polányi szavaival

[30] Polányi, 1992b, 118-119.

[31] Ezt igazolta a XX. Kongresszuson elmondott Hruszcsov-beszéd is, amely lerántotta a leplet a sztálini uralomról, és megmutatta annak tényleges, valóságos és hűsághú realitását.

élve –, amelyeket minden esetben az értékek szenvedélyes igénylése motivált. Ez a hajtóereje és egyben az egyedisége Polányi politikatudomány-feladatfelfogásának, mely az egyéni (személyes) tudásra alapozva úgy gondolja, hogy a politika világa nem lehet mentes azon értékítéletektől, amelyeket mind Weber, mind pedig az oroszországi szocializmus egyaránt elutasított. A politikatudomány Polányi által képviselt felfogása az egyéni értékítéletekre alapozott szabadság-felfogással jár együtt, mely szabadságfogalom csak a demokratikus országokban válik lehetségessé.

IV. ÖSSZEGZÉS

A fentiekben bemutatásra került Bibó István és Polányi Mihály gondolatritmikája – kiemelten a forradalmak, közigazgatás és a tudomány (mondhatjuk úgy is, az igazságosság) jegyében.

Az 1956-os magyar forradalom az írók, a kommunista írók gyűlésével kezdődött. Ezek az írók párttagok voltak; kommunisták. És ezen a gyűlésen fellázkodtak a hivatalos vezetés ellen, mondván: „Mi vagyunk a Párt, és mi elvetjük azt a nézetet, amelyet ránk erőltetnek.” Hogy milyen nézetről volt szó? Arról, amely szerint az emberi értelem, az emberek gondolkodása a gazdasági folyamat felépítménye; és mivel a Párt irányítja a szocialista gazdaság folyamatát, a gondolatok szükségszerűen a Párt irányítása alatt állnak. Polányi felfogásában 1956 az igazság forradalma is lehetett volna. Ahelyett, hogy üdvözöltük volna az emberi értelemnek ezt a felszabadulását – ezt a felszabadulást, ami valójában a mi eszméink megerősítését jelenti –, mindent megtettünk, hogy csökkentsük a jelentőségét, hogy ugyanolyan mechanisztikus keretben értelmezzük, mint ami ellen ők fellázkodtak, ami alól felszabadították magukat. Polányi értelmében nemcsak a felelősség iktatódik ki, hanem értelemmel bíró cselekvésünk egésze is.

Csak azt tudjuk feldolgozni emlékezetünkben, amit megértettünk, vagy önön, saját lelkünkkel átélünk. Bibó István 1945-ben óva intett attól is, hogy a politikai élet még azelőtt polarizálódjon, hogy a demokratikus minimum alapján középen kialakult volna a konszenzus. Tisztában volt vele, hogy máskülönben közéletünkben újra eluralkodik az egzisztenciális fenyegetettség érzése, amely elől ki-ki ismét a személyes uralom, a klientúrák ómelegébe menekül vissza, egyúttal felmentve magát a morális gyengeség vádjá alól. Bibó István is tudta: a szüntelen bizonytalanságérzés elviselhetetlen, és hamar átadhatja a helyét annak a meggyőződésnek, hogy jobb a tartós, de biztos alávetettség, mint az állandó fenyegetettség, veszélyeztetettség.^[32] Szembesülnie kellett egyrészt azzal, hogy hazánkban a személyes uralmon alapuló autoriter rendszerek jelentősebb tömegtámogatást élveznek, mint a polgári értelemben felfogott demokrácia. To-

[32] Dénes (szerk.), 2004.

vábbá Bibó azt is világosan látta és saját bőrén tapasztalta meg, hogy minden országnak magának kell kivívnia a személyes uralom alóli szabadságot.^[33] Bibó politikusként és közíróként morális politizálást hirdetett. Bibó egyik fő kitézése volt egy új elit^[34] megteremtése, amely egyszerűen a cselekedetei révén nyújt „példázatos magyarázatot” az utókor számára. Műveikben és életükben egyaránt Bibó és Polányi is a tisztesség, a korrektség híve volt. Bibó és Polányi forradalomtípológiájukkal jelentősegteljesen átstrukturálták a közigazgatás modern kori értelmezését. A „forradalom” immár nem csupán a lángokba borult városok és a társadalmi elnyomások szimbólumaként zsarnokuk ellen fellázadó nemzet ideáját teremti meg a kutató lelkületében, hanem elméleteikkel megkonstruálták a modern közigazgatás igaz keretrendszerét, mely vasmarokkal őrzi a szabadság tiszteletét a jog uralma alatt.

IRODALOM

- Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Arendt, Hannah (2002): *Sivatag és Oázisok*. Gond-Palatinus, Budapest.
- Bibó István (1940): *A szabadságszerető ember politikai tízparancsolata*. A kézirat lelőhelye: Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára MS 5111/15.16
- Bibó István (2011): *A szabadságszerető ember politikai tízparancsolata*. In: Debreczeni József (szerk.): *Bibó-breviárium*. Alexandra Kiadó, Budapest.
- Bibó István (1947): *Az államhatalmak elválasztása egykor és most*. In: Vida István – Nagy Endre (szerk.): *Bibó István Művei 1*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. (Elérhető: <https://mek.oszk.hu/02000/02043/html/164.html>. Letöltés ideje: 2023.03.23.).
- Bibó István (1971): *Az európai politikai fejlődés értelme*. In: Vida István – Nagy Endre (szerk.): *Bibó István Művei 3*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. (Elérhető: <https://mek.oszk.hu/02000/02043/html/430.html>. Letöltés ideje: 2023.03.23.).
- Bibó István (1986): *Válogatott tanulmányok*. (Szerk.: Huszár Tibor – Nagy Endre – Vida István). Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Bihari Mihály: *Hatalom és legitimitás*. In: *Jog-Állam-Politika*. 2012/1. sz. (Elérhető: <https://jap.sze.hu/images/lapsz%C3%A1mok/2012/1/bihari.pdf>. Letöltés ideje: 2023.03.22.).
- Carl von Clausewitz (2013): *A háborúról*. Zrínyi Kiadó, Budapest.
- Dénes Iván Zoltán (szerk.) (2004): *Bibó István egyetemi előadásai 1942-1949*. Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- de Tocqueville, Alexis (1983): *A demokrácia Amerikában*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Farkas Ádám – Pongrácz Alex (2018): *Az állam fegyvere s védelmének állam- és jogelméleti alapjai*. In: Farkas Ádám (szerk.): *A honvédelem jogának elméleti, történeti és kortárs kérdései*. Dialóg Campus, Budapest.
- Ferrero, Guglielmo (2001): *A hatalom. A legitimitáció elvei a történelemben*. Kairosz, Budapest.
- Ifj. Bibó István (2012): *A század legizgalmasabb szocialista kísérlete*. In: Vida István – Nagy Endre (szerk.): *Bibó István Művei 4*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

[33] Bibó, 1986, II, 13-81.

[34] Bibó, 1986, I, 221-243.

- Koselleck, Reinhart (1997): *Az aszimmetrikus ellenfogalmak - Történeti-politikai szemantikája*. Józsefvárosi Műhely Kft. Kiadó, Budapest.
- Kovács Gábor (2004): *Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társadalmáig. Bibó István, a politikai gondolkodó*. Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely, Eszmetörténeti Könyvtár, Budapest.
- Kukorelli István (2019): Bibó István Láthatatlan Alkotmánya. In: *Politikatudományi Szemle*. XXVIII/1. sz. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest. (Elérhető: <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2019.1.7>. Letöltés ideje: 2021.06.23.). DOI: <https://doi.org/10.30718/poltud.hu.2019.1.7>
- Kukorelli István (2021): *Három István, három nemzeti ünnep, három példakép*. Méry Ratio, Budapest.
- Polányi Mihály (1992a): *Polányi Mihály filozófiai írásai I*. Atlantisz Kiadó, Budapest.
- Polányi Mihály (1992b): *Polányi Mihály filozófiai írásai II*. Atlantisz Kiadó, Budapest.
- Polányi Mihály (1994a): *Személyes tudás 1. Út egy posztkritikai filozófiához*. Atlantisz Kiadó, Budapest.
- Polányi Mihály (1994b): *Személyes tudás 2. Út egy posztkritikai filozófiához*. Atlantisz Kiadó, Budapest.
- Polányi Mihály (1997): *Tudomány és ember. Három tanulmány*. Polányi Mihály Szabadellví Filozófiai Társaság, Argumentum Kiadó, Budapest.
- Schmitt, Carl (2002): *A politikai fogalma*. Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest.
- Szabó Tibor (2002): A hatalom és a legitimitás teoretikusa: Ferrero. In: *Politikatudományi Szemle*. 3–4. sz.
- Szoboszlai-Kiss Katalin (2022): Párhuzamos életrajzok – Bibó István és Szókratész. *Jog-Állam-Politika, Különszám*. 2022/2. sz.
- Szun Ce (2006): *A háború művészete*. Cartaphilus Kiadó, Budapest.
- Weber, Max (1998): A politika, mint hivatás. In: Weber, Max: *Tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Weber, Max (1970): *Állam, politika, tudomány*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Weber, Max (1987): *Gazdaság és társadalom 1*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Weber, Max (1996): *Gazdaság és társadalom 2/3*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.